सावित्री सूर्या ऋषिका। १-५ सोमः, ६-१६ सूर्याविवाहः, १७ देवाः, १८ सोमार्कौ, १९ चन्द्रमाः, २०-२८ नृणां विवाहमन्त्रा आशीप्रायाः, २९-३० वधूवासःसंस्पर्शनिन्दा, ३१ दम्पत्योर्यक्ष्मनाशनम्, ३२-४७ सूर्या सावित्री।। अनुष्टुप्, १४, १९-२१, २३-२४, २६, ३६-३७, ४४ त्रिष्टुप्, १८, २७, ४३ जगती, ४४ उरोबृहती।

सत्येनोत्तभिता भूमिः सूर्येणोत्तभिता द्यौः।
ऋतेनादित्यास्तिष्ठन्ति दिवि सोमो अधि श्रितः॥ १०.०८५.०१

भूमिः- पृथिवी। सत्येन- आकर्षणशक्त्या। उत्तभिता- स्तम्भिता। आ सत्येन रजसा वर्तमान इति यद्यजुर्वेदे पठितं तदेव आ कृष्णेन रजसा वर्तमान इति ऋग्वेदे पठितम्। अनेन सत्यपदस्य नियतिभूताकर्षणशक्तिरर्थ इति ज्ञायते। सूर्येण- सूर्यस्याकर्षणशक्त्या। द्यौः- नभः। उत्तभिता- स्तम्भिता। ऋतेन- नियत्या आकर्षणशक्त्या। आदित्याः- अखण्डप्रकृतिजाः शक्तयः। तिष्ठन्ति। आकृष्णेन रजसा द्यामृणोतीति श्रुतेः। सोमः- चन्द्रः। दिवि- आकाशस्थाकर्षणशक्त्याम्। अधि श्रितः॥१॥

सोमेनादित्या बलिनः सोमेन पृथिवी मही।
अथो नक्षत्राणामेषामुपस्थे सोम आहितः॥ १०.०८५.०२

सोमेन- चन्द्रेण। बलिनः- बलशालिनः। आदित्याः- द्योतनशक्तयः। सोमेन। मही- महती। पृथिवी- भूमिः। अथो- अपि च। एषाम्- एतेषाम्। नक्षत्राणाम्। उपस्थे। सोमः- चन्द्रः। आहितः- स्थापितः॥२॥

सोमं मन्यते पपिवान्यत्संपिंषन्त्योषधिम्।
सोमं यं ब्रह्माणो विदुर्न तस्याश्नाति कश्चन॥ १०.०८५.०३

यत्- यदा। ओषधिं संपिंषन्ति- ओषध्युपलक्षितप्रतीकाद्रसनिष्पादनं कुर्वन्ति। तदा। पपिवान्- रसयोग्य एव। सोमम्- रसम्। मन्यते- अनुभवति। यम्। सोमम्- अध्यात्मरसम्। ब्रह्माणः-

उपासकाः। विदुः- जानन्ति अनुभवन्ति वा। तस्य- तम्। कश्चन- अन्यः कश्चित्। न अश्नाति- नानुभवति ॥३॥

आच्छद्विधानैर्गुपितो बार्हतैः सोम रक्षितः।

ग्राव्णामिच्छृण्वन्तिष्ठसि न ते अश्नाति पार्थिवः॥ १०.०८५.०४

आच्छाद्विधानैः- विधानाच्छादकैः। बार्हतैः- बृहद्भिः। सोम- हे रस त्वम्। गुपितः- गुप्तः। रक्षितः- पालितः। ग्राव्णाम्- अभिषवपाषाणानां रवम्। शृण्वन्। तिष्ठसि। ग्रावा रसनिष्पादकसामग्रीप्रतीकः। अनुपासकः रसनिष्पादकसामग्र्या उपयोगं करोति चेदपि रसः स्वप्रवाहं स्तम्भयन्नन्तरेव तिष्ठति। रसनिष्पत्तिर्न भवतीति भावः। पार्थिवः- सततं केवलभौमभोगरतः। ते- त्वामध्यात्मरसम्। न अश्नाति- नानुभवति ॥४॥

यत्त्वा देव प्रपिबन्ति तत आ प्यायसे पुनः।

वायुः सोमस्य रक्षिता समानां मास आकृतिः॥ १०.०८५.०५

यत्- यदा। त्वा- भवन्तम्। देव- द्योतनशील। प्रपिबन्ति- अनुभवन्ति। ततः- अनन्तरमेव। पुनः। आ प्यायसे। सोमस्य- रसस्य। रक्षिता- पालकः। वायुः- प्राणः। समानाम्- समत्त्वभावनानाम्। आकृतिः- आकर्ता भवति। मासः- परिमाता च भवति। मसी परिमाणे ॥५॥

रैभ्यासीदनुदेयी नाराशंसी न्योचनी।

सूर्याया भद्रमिद्वासो गाथयैति परिष्कृतम्॥ १०.०८५.०६

रैभ्या- देवानां मन्त्रात्मिका स्तुतिः। अनुदेयी- अनुदीयमाना भवति। नाराशंसी- पुण्यश्लोकानां नराणां स्तुतिरितिहासरूपिणी। न्योचनी- सेविका भवति। उचतिः सेवाकर्मा। सूर्यायाः- उद्वाहितायाः सावित्र्याः ज्ञानोदयदेवतायाः। भद्रम्- मङ्गळम्। वासः- आच्छादकं वस्त्रम्। गाथया- सामगानेन। परिष्कृतम्- अलङ्कृतम्। एति- गच्छति ॥६॥

चित्तिरा उपबर्हणं चक्षुरा अभ्यञ्जनम्।

द्यौर्भूमिः कोश आसीद्यदयात्सूर्या पतिम्॥ १०.०८५.०७

यत्- यदा। सूर्या- सावित्री विद्याधिदेवता। पतिम्- स्वभर्तारं नवोढम्। अयात्- अगमत्। चित्तिः- चित्तमेव। उपबर्हणम्। आः- आसीत्। चक्षुः- दृष्टिः। अभ्यञ्जनम्- व्यञ्जकमासीत्। द्यौर्भूमिः- द्यावापृथिव्यौ। कोशः। आसीत्॥७॥

स्तोमा आसन्प्रतिधयः कुरीरं छन्द ओपशः।

सूर्याया अश्विना वराग्निरासीत्पुरोगवः॥ १०.०८५.०८

स्तोमाः- मन्त्राः। प्रतिधयः- धारकाः। आसन्- अभवन्। कुरीरं छन्दः- कुरीरनामकं छन्दः। ओपशः- आश्रयम्। सूर्यायाः- सावित्र्याः विद्याधिदेवतायाः। अश्विना- प्राणेशनभूतौ। वरौ- पती। आधिभौतिके सावित्री सूर्योदयात्किञ्चित्प्रागारभ्य सूर्योदयपर्यन्तं या वेळा वर्तते सा। अश्विनौ तु तस्मिन् काले द्योतमाने द्वे नक्षत्रे। आध्यात्मिके तु सावित्री आत्मसाक्षात्कारात् किञ्चित्प्रागारभ्य यद्वेदनं भवति कैवल्यप्राग्भारमिति योगशास्त्रेषु प्रसिद्धं सैव। अश्विनौ प्राणेशनशक्ती। किं बहुना। सावित्री कुम्भकम्। अश्विनौ सूर्याचन्द्रानुलोमप्राणायामौ। तस्यास्तौ भर्तारौ। अग्निः- सर्वभूतहितक्रतुः। पुरोगवः- पुरोगामी नेता। आसीत्- अभवत्॥८॥

सोमो वधूयुरभवदश्विनास्तामुभा वरा।

सूर्यां यत्पत्ये शंसन्तीं मनसा सवितादात्॥ १०.०८५.०९

सोमः- रसाधिदेवता। वधूयुः- वधूकामः। अभवत्- अभूत्। सा रसरसितेति भावः। भीरपि यद्बिभेतीति यथा। अश्विना- प्राणेशनशक्तिभूतौ। उभा- उभौ। वरा- तया वृतौ भर्तारौ। आस्ताम्- अभवताम्। सूर्यां- वधूं सावित्रीम्। पत्ये शंसन्तीम्- स्वपतिप्रेमविषये स्वपित्रे कथयन्तीम्। सविता- पिता सूर्यः। मनसा- चित्तेन। अददात्- अश्विभ्यां ददौ। आत्मा सूर्यः। तदाधारेण प्राणेशनशक्ती विद्यां गृहीतवन्ताविति भावः॥९॥

मनो अस्या अन आसीद्द्यौरासीदुत च्छदिः।

शुक्रावनड्वाहावास्तां यदयात्सूर्या गृहम्॥ १०.०८५.१०

यत्- यदा। सूर्या- सावित्री विद्या। गृहम्। अयात्- अगमत्। तदा। अस्याः- सावित्र्याः। मनः- चित्तमेव। अनः- रथः। आसीत्- अभवत्। उत- अपि च। द्यौः- चिदाकाशः। च्छदिः- रथस्योपर्यपिधानम्। आसीत्- अभवत्। चिदाकाशाश्रितमनसा विद्या सरतीति भावः। शुक्रौ- चन्द्रसूर्योपलक्षिताभ्युदयनिःश्रेयसमार्गौ। अनड्वाहौ- वाहकौ। आस्ताम्॥१०॥

ऋक्सामाभ्यामभिहितौ गावौ ते सामनावितः।
श्रोत्रं ते चक्रे आस्तां दिवि पन्थाश्चराचरः॥ १०.०८५.११

ऋक्सामभ्याम्। अभिहितौ- मण्डितौ। ते- तव। गावौ- चन्द्रसूर्योपलक्षिताभ्युदयनिःश्रेयसमार्गौ गावौ। सामनौ- समानौ। इतः- गच्छतः। ते- तव। श्रोत्रम्- अतीन्द्रियश्रुतिः। चक्रे- मनोमयरथचक्रे। आस्ताम्- अभवताम्। दिवि- चित्ताकाशे। चराचरः- अभ्युदयनिःश्रेयसमयः। पन्थाः- मार्गो भवति॥११॥

शुची ते चक्रे यात्या व्यानो अक्ष आहतः।
अनो मनस्मयं सूर्यारोहत्प्रयती पतिम्॥ १०.०८५.१२

यात्याः- गच्छन्त्याः। ते- तव। चक्रे। शुची- श्रोत्रे अतीन्द्रियश्रवणम्। व्यानः- व्यानाख्यप्राणः। अक्षः- उभयरथचक्रच्छिद्रगामिकाष्ठामयः। आहतः- अभवत्। पतिम्- भर्तारं प्रति। प्रयती- गच्छन्ती। मनस्मयम्- मनोमयम्। अनः- रथम्। सूर्या- सावित्री। आरोहत्- आरुरोह॥१२॥

सूर्याया वहतुः प्रागात्सविता यमवासृजत्।
अघासु हन्यन्ते गावोऽर्जुन्योः पर्युह्यते॥ १०.०८५.१३

सविता- सूर्यः पिता। यम्- यत्। अवासृजत्- असृजत्। सः- तत्। सूर्यायाः- सावित्र्याः। वहतुः- कन्याप्रियार्थं दीयमानं धनम्। प्रागात्- अगच्छत्। गावः- धेनवश्चिद्रश्मयः। अघासु- घा घातः। अघा अहिंसा। अघासु अहिंसाभावनासु सत्सु। यमश्विना ददथुः श्वेतमश्वमघाश्वाय शश्वदित्स्वस्तीत्यादिष्वपि श्रुतावघशब्दस्यायमेवार्थो दृश्यते। हन्यन्ते- गम्यन्ते। हन हिंसागत्योः। अर्जुन्योः- अभ्युदयनिःश्रेयसभूतयोश्चित्किरणयोर्धेन्वोर्वा । पर्युह्यते- परिणीयते॥१३॥

यदश्विना पृच्छमानावयातं त्रिचक्रेण वहतुं सूर्यायाः।

विश्वे देवा अनु तद्वामजानन्पुत्रः पितरावावृणीत पूषा॥ १०.०८५.१४

यत्- यदा। अश्विना- प्राणेशनभूतौ। सूर्यायाः- सावित्र्या विद्यायाः। वहतुम्- स्वाभ्यां विवाहं प्रति। पृच्छमानौ। त्रिचक्रेण- रथेन। आयातम्- आगच्छताम्। तदा। विश्वे देवाः। वाम्- युवयोः। तत्- तत्कर्म। अनु अजानन्- अनुजानन्ति। पूषा- पोषकः। पुत्रः- सुतः। पितरौ। अवृणीत- वरणं कृतवान्। उषसोऽश्विनोर्दर्शनान्तरमेव पूष्णो दर्शनमिति कारणेन पूषा अश्विनोः पुत्र इति च रूपकं युक्तम्। पूषात्र बालसूर्यः। आध्यात्मिके प्राणेशनशक्त्योरश्विनोः पूरकरेचकभूतयोरुषसः कुम्भकभूताया अनन्तरमेव आत्मसूर्यदर्शनमिति कारणेन स तयोः पुत्र इति कल्प्यते। आत्मसूर्यः स्वप्रकटनाय स्वपितरावश्विनाविति रोचयति ॥१४॥

यदयातं शुभस्पती वरेयं सूर्यामुप। कैकं चक्रं वामासीत्क्व देष्ट्राय तस्थथुः॥ १०.०८५.१५

यत्- यदा। शुभस्पती- शोभनपालकावश्विनौ। सूर्यां- सावित्रीम्। उप- उपगन्तुम्। वरेयम्- सवितारम्। अयातम्- आगच्छथः। तदा। एकम्। चक्रम्- रथचक्रम्। क्व- कुत्रासीत्। क्व- कुत्र। देष्ट्राय- दानाय। तस्थतुः ॥१५॥

द्वे ते चक्रे सूर्ये ब्रह्माण ऋतुथा विदुः। अथैकं चक्रं यद्गुहा तदद्धातय इद्विदुः॥ १०.०८५.१६

सूर्ये- सावित्रि। ते- तव। द्वे चक्रे- कालमहाकालभूते। कालः पक्षायनादिसंघातः। महाकालस्तदतीतस्तद्वान्। ब्रह्माणः- मन्त्रयुक्ताः। ऋतुथा- यथाकालम्। विदुः- जानन्ति। अथ- अपि च। एकम्। चक्रम्- महाकालाख्यं पक्षायनाद्यवयविनं तदतीतम्। यत्। गुहा- हृदयगुहायां निहितम्। तदद्धातयः- मेधाविन इति यास्कः। इत्- एव। विदुः- जानन्ति। ॥१६॥

सूर्यायै देवेभ्यो मित्राय वरुणाय च। ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्योऽकरं नमः॥ १०.०८५.१७

सूर्यायै- विद्यायै। देवेभ्यः। मित्राय- स्नेहाधिदैवताय। वरुणाय- ऋताधिदैवताय। च। ये। भूतस्य- भूतजातस्य। प्रचेतसः- प्रकर्षचितिशक्तिभूताः। तेभ्यः। इदम्। नमः। अकरम्- करोमि ॥१७॥

पूर्वापरं चरतो माययैतौ शिशू क्रीळन्तौ परि यातो अध्वरम्।

विश्वान्यन्यो भुवनाभिचष्ट ऋतूँरन्यो विदधज्जायते पुनः॥ १०.०८५.१८

पूर्वापरम्- पौर्वापर्येण। एतौ। शिशू- सूर्याचन्द्रौ। क्रीळन्तौ- विहरन्तौ। मायया- लीलया। चरतः। अध्वरम्- उपासनम्। परि यातः- परितो गच्छतः। अन्यः- एकः सूर्यः। विश्वानि- सर्वाणि। भुवनानि। अचष्ट- पश्यति। अन्यः- इतरश्चन्द्रः। ऋतून्- कालान्। विदधत्- कुर्वन्। पुनः- पुनः पुनः। जायते ॥१८॥

नवोनवो भवति जायमानोऽह्नां केतुरुषसामेत्यग्रम्।

भागं देवेभ्यो वि दधात्यायन्प्र चन्द्रमास्तिरते दीर्घमायुः॥ १०.०८५.१९

जायमानः- प्रतिदिनमुत्पन्नः। नवोनवो भवति- प्रतिदिनं नूतनो भवति। अह्नाम्- दिवसानां प्रतिपदादीनाम्। केतुः- प्रज्ञापकः। उषसाम्- प्रभातीनाम्। अग्रम्- अग्रे। एति- गच्छति। आयन्- गच्छन्। देवेभ्यः- देवताभ्यः। भागम्। वि दधाति। चन्द्रमाः- सोमः। दीर्घमायुः। प्र तिरते- प्रकर्षेण वर्धयति ॥१९॥

सुकिंशुकं शल्मलिं विश्वरूपं हिरण्यवर्णं सुवृतं सुचक्रम्।

आ रोह सूर्ये अमृतस्य लोकं स्योनं पत्ये वहतुं कृणुष्व॥ १०.०८५.२०

सुकिंशुकम्- किंशुकवृक्षनिर्मितम्। शल्मलिम्- शाल्मलिमयम्। विश्वरूपम्। हिरण्यवर्णं- ज्वलन्तम्। सुवृतम्- सुष्ठुवर्तनम्। सुचक्रम्- शोभनचक्रयुक्तम्। आ रोह। सूर्ये- हे सावित्रि। पत्ये- भर्त्रे। स्योनम्- सुखमयम्। वहतुम्- वहनम्। अमृतस्य लोकम्। कृणुष्व- कुरु ॥२०॥

उदीर्ष्वातः पतिवती ह्येषा विश्वावसुं नमसा गीर्भिरीळे।

अन्यामिच्छ पितृषदं व्यक्तां स ते भागो जनुषा तस्य विद्धि॥ १०.०८५.२१

अतः- एतस्मात् स्थानात्। उदीर्ष्व- उत्तिष्ठ। एषा। पतिवती- पतियुक्ताभवत्। हि- खलु। विश्वावसुम्। नमसा- नमस्कारेण। गीर्भिः- मन्त्रैः। ईळे- स्तौमि। अन्याम्- इतराम्। व्यक्ताम्। पितृषदम्- पितृसदनस्थाम्। इच्छ। सः- तादृशः पदार्थः। ते- तव। जनुषा- जन्मना। भागः। तस्य- तम्। विद्धि- जानीहि ॥२१॥

उदीर्ष्वातो विश्वावसो नमसेळा महे त्वा।

अन्यामिच्छ प्रफर्व्यं१ सं जायां पत्या सृज॥ १०.०८५.२२

अतः- अस्मात् स्थानात्। उदीर्ष्व- उत्तिष्ठ। विश्वावसो। नमसा- नमस्कारेण। त्वा- त्वाम्। ईळामहे- स्तुमः। अन्याम्- इतराम्। प्रफर्व्यं- कन्याम्। इच्छ- कामय। जायाम्- पत्नीम्। पत्या- भर्त्रा। सं सृज- विमोचय। सर्वनिवासकः कामदेवो विश्वावसुः। इतरस्य कस्यचिदस्यां कामो विश्वावसुरिति प्रकरणार्थः। परदाराभिमर्शनमधर्म इति कारणेन तद्व्यपोहनायायं मन्त्रः। पितृसदनस्था इतरस्य वरणीया स्पार्हा नैषा गृहिणीति कारणेन विश्वावसोस्तद्गमनं प्रत्युपदिशति श्रुतिः ॥२२॥

अनृक्षरा ऋजवः सन्तु पन्था येभिः सखायो यन्ति नो वरेयम्।

समर्यमा सं भगो नो निनीयात्सं जास्पत्यं सुयममस्तु देवाः॥ १०.०८५.२३

येभिः- यैः। नः- अस्माकम्। सखायः- सुहृदः। वरेयम्- वरैर्याचितव्यं पितरं प्रति। यन्ति- गच्छन्ति। ते। पन्थाः- मार्गाः। अनृक्षराः- कण्टकरहिताः। ऋजवः- आर्जवसम्पन्नाः। सन्तु- भवन्तु। अर्यमा- दानाधिदेवता। भगः- सौभाग्याधिदेवता। नः- अस्मान्। सं निनीयात्- सम्यक् प्रापयेत्। देवाः- हे देवताः। जास्पत्यम्- दाम्पत्यम्। सम्- सम्यक्। सुयमम्- सुष्ठु नियमसम्पन्नम्। अस्तु- भवतु। अस्वकीयकामराहित्यमस्त्विति भावः ॥२३॥

प्र त्वा मुञ्चामि वरुणस्य पाशाद्येन त्वाबध्नात्सविता सुशेवः।

ऋतस्य योनौ सुकृतस्य लोकेऽरिष्टां त्वा सह पत्या दधामि॥ १०.०८५.२४

येन। त्वा- त्वाम्। सुशेवः- सुखकरः। सविता। अबध्नात्। तस्मात्। वरुणस्य- ऋताधिदैवतस्य। पाशात्- रश्मेः। प्रकृतिनियत्यतिक्रमाख्येन व्रतेन यच्छोकः सवित्रा दत्तः स वरुणपाशः। त्वा- भवन्तम्। प्र- प्रकर्षेण। मुञ्चामि- विमोचयामि। ऋतस्य योनौ- प्रकृतिनियत्याम्। सुकृतस्य लोके- पुण्यकर्मणि। अरिष्टाम्- अहिंसिताम्। त्वा- त्वाम्। पत्या सह- भर्त्रा सह। दधामि- स्थापयामि ॥२४॥

प्रेतो मुञ्चामि नामुतः सुबद्धाममुतस्करम्। यथेयमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्रा सुभगासति॥ १०.०८५.२५

इतः- अस्माद्वरुणपाशाख्यदुःखात्। प्र मुञ्चामि- प्रकर्षेण मोचयामि। न अमुतः- प्रकृतिनियत्यनुसरणोद्भूतसुखात् पुनर्न मुञ्चामि। अमुतः- प्रकृतिनियत्यनुसरणोद्भूतसुखे। सुबद्धाम्- सुष्ठु बद्धाम्। करम्- करोमि। इन्द्र- परमेश्वर। मीढ्वः- आनन्दकर। यथा। इयम्- एषा। सुपुत्रा- शोभनवत्सा। सुभगा- सौभाग्यवती। असति- भवति। तथा कुरु ॥२५॥

पूषा त्वेतो नयतु हस्तगृह्याश्विना त्वा प्र वहतां रथेन।
गृहान्गच्छ गृहपत्नी यथासो वशिनी त्वं विदथमा वदासि॥ १०.०८५.२६

इतः- अस्मात् स्थानात्। हस्तगृह्य- हस्तग्राह्यः। पूषा- पोषकः सूर्यः। त्वा- भवतीम्। नयतु। अश्विना- प्राणेशौ। त्वा। रथेन- मनोमयेन वाहनेन। प्र- प्रकर्षेण। वहतां। गृहपत्नी- गृहिणी गृहरक्षणकर्त्री। यथासः- यथा भवसि तथा। गृहान्। गच्छ- याहि। वशिनी- गृहस्वामिनी कुटुम्बस्वामिनी सती। त्वम्। विदथम्- गृहे सर्वान्। आ वदासि- आज्ञापय ॥२६॥

इह प्रियं प्रजया ते समृध्यतामस्मिन्गृहे गार्हपत्याय जागृहि।
एना पत्या तन्वं१ सं सृजस्वाधा जिव्री विदथमा वदाथः॥ १०.०८५.२७

इह- अत्र। ते- तव। प्रजया- धर्मसन्तत्या। प्रियम्- प्रेम। समृध्यताम्। अस्मिन्- एतस्मिन्। गृहे- सद्मनि। गार्हपत्याय- गृहस्वामित्त्वाय। गृहपतये अग्नये सर्वभूतहितक्रतवे वा। जागृहि- बुध्यस्व। एना- अनेन। पत्या- भर्त्रा। तन्वम्- स्वशरीरम्। सं सृजस्व- सङ्गमय। अध- अनन्तरम्। जिव्री- जरापर्यन्तम्। विदथम्- गृहहितार्थमुभौ दम्पती। आ वदाथः- वदथः ॥२७॥

नीललोहितं भवति कृत्यासक्तिर्व्यज्यते। एधन्ते अस्या ज्ञातयः पतिर्बन्धेषु बध्यते॥ १०.०८५.२८

आसक्तिः- प्रेमपूर्वम्। कृत्या- गृहिण्याः कर्म। नीललोहितम्- अभ्युदयनिःश्रेयसात्मकम्। नीलवर्णः धूमादिमार्ग अभ्युदयात्मकः। लोहितवर्णो रोचमान अर्चिरादिमार्गो निःश्रेयसात्मकः। भवति। व्यज्यते- तत् तस्या गृहस्थाश्रमेण व्यञ्जिता भवति। अस्याः- एतस्याः पतिव्रतायाः। ज्ञातयः- बान्धवाः। एधन्ते- वर्धन्ते। पतिः- भर्ता। बन्धेषु- सीतायां रामवत् प्रेमपाशेषु। बध्यते- बद्धो भवति ॥२८॥

परा॑ देहि शामु॒ल्यं॑ ब्र॒ह्मभ्यो॒ वि भ॑जा॒ वसु॑। कृ॒त्यैषा प॒द्वती॑ भू॒त्व्या जा॒या वि॑श॒ते पति॑म्॥ १०.०८५.२९

शामुल्यम्- शरीरसुखविषयैकाग्रहम्। शमलं शरीरम्। परा देहि- त्यज। अथवा। शामुल्यम्- शरीरकर्माणि। परा देहि- परार्थं देहि। शरीरेण परोपकारं कुरु। वसु- धनम्। ब्रह्मभ्यः- विद्वद्भ्यः। वि भज- प्रयच्छ। एषा- इदम्। कृत्या- गृहस्थजीवनस्थकर्म। पद्वती- सरणशीलम्। भूत्व्या- भूत्वा। जाया- पत्नी। पतिम्- भर्तारं भर्तुर्हृदयम्। विशते- प्रविशति ॥२९॥

अ॒श्री॒रा त॒नूर्भ॑वति॒ रुश॑ती पा॒पया॑मु॒या।

पति॒र्यद्व॒ध्वो॒३॒॑ वास॑सा॒ स्वमङ्ग॑मभि॒धित्स॑ते॥ १०.०८५.३०

वध्वः- वध्वाः। वाससा- आच्छादनेन। वस आच्छादने। शरीरैकपरेणाहङ्कारपूर्वरागाख्यावरणेन। पतिः- भर्ता। स्वमङ्गम्- स्वचित्तशरीराङ्गानि। यत्- यदि। अभिधित्सते- बद्धुमिच्छति। तर्हि। अमुया पापया- अनया क्रियया। रुशती तनुः- तेजोयुक्ता तनुरपि। अश्रीः- अमङ्गळा। आ भवति ॥३०॥

ये व॒ध्व॑श्च॒न्द्रं व॑ह॒तुं यक्ष्मा॒ यन्ति॒ जना॒दनु॑।

पुन॒स्तान्य॒ज्ञिया॑ दे॒वा नय॑न्तु॒ यत॒ आग॑ताः॥ १०.०८५.३१

ये। वध्वः- वध्वाः। चन्द्रम्- आह्लादकेन। वहतुम्- धनेन। जनात्- अस्मद्विरोधिनः। यक्ष्माः- व्याधिभूता द्वेषदृष्टयः। अनु यन्ति- अनुगच्छन्ति। तान्- ताः। पुनः। यज्ञियाः- पूज्याः। देवाः। यत आगताः- यस्मात् स्थानात् ता आगताः तत्र। नयन्तु ॥३१॥

मा वि॑दन्परिप॒न्थिनो॒ य आ॒सीद॑न्ति॒ दम्प॑ती।

सु॒गेभि॑र्दु॒र्गमती॑ता॒मप॑ द्रा॒न्त्वरा॑तयः॥ १०.०८५.३२

ये। दम्पती। आसीदन्ति- अभिगच्छन्ति। ते परिपन्थिनः। तौ मा विदन्। सुगेभिः- सुगमनीयैः साधनैः। दुर्गं- दुर्गमं मार्गम्। अतीताम्- अतिगच्छताम्। अरातयः- शत्रवः। अप द्रान्तु- अपगच्छन्तु ॥३२॥

सु॒म॒ङ्ग॒लीरि॒यं व॒धूरि॒मां स॒मेत॒ पश्य॑त। सौभा॑ग्यमस्यै द॒त्त्वायाथास्तं॒ वि परे॑तन॥ १०.०८५.३३

इयम्- एषा। वधूः। सुमङ्गळीः- शोभनमङ्गळा। समेत- सङ्गच्छत। इमाम्- एताम्। पश्यत। अस्यै- एतस्यै। सौभाग्यम्- सुमङ्गळम्। दत्त्वा। अथ- अनन्तरम्। अस्तम्- स्वस्वगृहम्। वि परेतन- परागच्छत। अस्तं वि परेतनेति श्रुतेः वध्वा आशीर्वादार्थं अस्वैराः कुटुम्बिन एव सम्बोधिता इति ज्ञायते ॥३३॥

तृष्टमेतत्कटुकमेतदपाष्ठवद्विषवन्नैतदत्तवे।
सूर्यां यो ब्रह्मा विद्यात्स इद्वाधूयमर्हति॥ १०.०८५.३४

एतत्। वाधूयम्- अन्यैर्वध्वभिमर्शनम्। तृष्टम्- दाहजनकम्। कटुकम्- कटु। अपाष्ठम्- अपस्थितमधर्ममयमिति भावः। विषवत्- विषयुक्तम्। नैतत् अत्तवे- एतद्वधूसौन्दर्यमन्येषां भोगाय न भवति। यः। ब्रह्मा- मया पत्या जरदष्टिर्यथास इति तया सह वृद्धावस्थापर्यन्तं भवेयमिति संकल्प्य यस्तया भवति स पतिः। बृहि वृद्धौ। सूर्यां- वधूम्। विद्यात्- पत्नीत्वेन लम्भयति। अवगच्छति वा। सः। इत्- एव। वाधूयम्- वधूभोगम्। अर्हति। अनेन मन्त्रेण परदाराभिमर्शननिषेध उच्यते ॥३४॥

आशसनं विशसनमथो अधिविकर्तनम्।
सूर्यायाः पश्य रूपाणि तानि ब्रह्मा तु शुन्धति॥ १०.०८५.३५

सूर्यायाः- वध्वाः। आशसनम्। विशसनम्। अथो- अपि च। अधिविकर्तनम्। रूपाणि- इमानि रूपाणि। पश्य- अवलोकय। तानि। ब्रह्मा- विद्वान्। शुन्धति- शोधयति। आशसनादीनि वस्त्राणीति सायणः। तानि नानाविधानि वध्वाः पूर्वदुःखानि। तेषामपोहनं शोधनम् ॥३५॥

गृभ्णामि ते सौभगत्वाय हस्तं मया पत्या जरदष्टिर्यथासः।
भगो अर्यमा सविता पुरंधिर्मह्यं त्वादुर्गार्हपत्याय देवाः॥ १०.०८५.३६

पत्या- भर्त्रा। मया। जरदष्टिः- जरापर्यन्तम्। यथासः- यथा भवसि तथा। ते- तव। हस्तम्- पाणिम्। सौभगत्वाय- मम सौमङ्गळ्याय। गृभ्णामि- गृह्णामि। भगः- सौभाग्याधिदेवता। अर्यमा- औदार्याधिदेवता। पुरन्धिः- शरीरपुरधारकः। सविता- प्रेरकः सूर्य आत्मा। देवाः- द्योतनशीलाः।

मह्यम्- मे। त्वा- भवतीम्। गार्हपत्याय- गृहपालनाय गृहस्वामित्त्वाय। अदुः- दत्तवन्तः। देवताप्रसादेन त्वां लब्धवानहमिति भावः ॥३६ ॥

तां पूषञ्छिवतमामेरयस्व यस्यां बीजं मनुष्या३ वपन्ति।
या न ऊरू उशती विश्रयाते यस्यामुशन्तः प्रहराम शेपम्॥ १०.०८५.३७

पूषन्- पोषक सूर्य। यस्याम्- यस्यां वध्वाम्। मनुष्याः- वयं भर्तारः। बीजम्- रेतः। वपन्ति- स्थापयामः। ताम्। शिवतमाम्- अतिशयेन अस्मन्मङ्गळाम्। आ ईरयस्व- आभिमुख्येन प्रेरय। या। नः- अस्मान् पतीन्। उशती- कामयमाना। उरू। विश्रयाते- विस्तारयति। यस्याम्। उशन्तः- कामयमानाः। शेपम्- पुंस्प्रजननम्। प्रहराम- क्षिपामः। तां मैथुनार्थं प्रेरय। उशतीति पत्नीविशेषणेन उशन्त इति पतिविशेषणेन अनयोर्यस्य कस्यापि कामराहित्ये मैथुनं नाभिमतमुभयोरपि कामेनैव मैथुनं कर्तव्यमिति भावः प्रकाश्यते ॥३७ ॥

तुभ्यमग्रे पर्यवहन्सूर्यां वहतुना सह। पुनः पतिभ्यो जायां दा अग्ने प्रजया सह॥ १०.०८५.३८

अग्रे- प्रथमतः। तुभ्यम्- भवते। सूर्यां- वधूम्। वहतुना- धनेन। सह। पर्यवन्- देवता धारयन्ति। अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो। पुनः। पतिभ्यः- भर्तृभ्योऽस्मभ्यम्। जायाम्- पत्नीम्। प्रजया सह- सन्तत्या सह। दाः- देहि। सर्वभूतहितरत्युद्भूतसङ्कल्पात्मकाग्नय एव पत्नीपुत्रधनादीनि। तत्प्रसादेनैव वयमपि तान्यनुभवाम इति भावः ॥३८ ॥

पुनः पत्नीमग्निरदादायुषा सह वर्चसा।
दीर्घायुरस्या यः पतिर्जीवाति शरदः शतम्॥ १०.०८५.३९

तमेव भावं पुनर्दर्शयति। आयुषा। वर्चसा- तेजसा। सह। पत्नीम्- जायाम्। अग्निः- पावकः सर्वभूतहितक्रतुः। पुनः। अदात्- ददौ। एवमग्निप्रसादभूतजायायैव। अस्याः- एतस्याः। यः पतिः- यो भर्ता अस्ति सः। दीर्घायुः। शरदः शतम्- पूर्णं जीवनम्। जीवाति- जीवति ॥३९॥

सोमः प्रथमो विविदे गन्धर्वो विविद उत्तरः।
तृतीयो अग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजाः॥ १०.०८५.४०

देवताप्रसादत्त्वेन जाया वर्ण्यते। सोमः- रसाधिदेवता अभ्युदयात्मकः। प्रथमः। विविदे- वधूं लब्धवान्। गन्धर्वः- सूर्यः आत्माधिदेवता निःश्रेयसात्मकः। गां रश्मिं दधातीति गन्धर्वः। उत्तरः- अनन्तरम्। विविदे- लब्धवान्। तृतीयः। ते- तव। पतिः- भर्ता। अग्निः- सर्वभूतहितक्रत्वात्मकः पावकः। ते- तव। मनुष्यजाः- मनुष्यः पतिः। तुरीयः- चतुर्थ एव। अभ्युदयेन निःश्रेयसं निःश्रेयसेन सर्वभूतहितक्रतुत्त्वं प्राप्य सम्पन्ना मां मनुष्यं पतिमागच्छेति भावः ॥४० ॥

सोमो ददद्गन्धर्वाय गन्धर्वो दददग्नये। रयिं च पुत्राँश्चादादग्निर्मह्यमथो इमाम्॥ १०.०८५.४१

तमेव भावं पुनर्दर्शयति। सोमः- अभ्युदयात्मको रसाधिदेवता। गन्धर्वाय- निःश्रेयसात्मकायात्मसूर्याय। ददत्- ददौ। गन्धर्वः- सः। अग्नये- विश्वहितक्रतवे। ददत्- ददौ। अथो- अपि च। अग्निः- स तु। रयिम्- दानयोग्यधनम्। च। पुत्रांश्च- सुतांश्च। इमाम्- एतां जायाञ्च। मह्यम्- मे। अदात्- ददौ ॥४१ ॥

इहैव स्तं मा वि यौष्टं विश्वमायुर्व्यश्नुतम्। क्रीळन्तौ पुत्रैर्नप्तृभिर्मोदमानौ स्वे गृहे॥ १०.०८५.४२

पुत्रैर्नप्त्रृभिः- पुत्रपौत्रैः। क्रीळन्तौ- विहरन्तौ। स्वे गृहे- स्वसद्मनि। मोदमानौ- तुष्यन्तौ। इहैव- अत्रैव। स्तम्- भवतम्। मा वि यौष्टम्- विश्लिष्टौ मा भवतम्। अनेन दम्पत्योः परस्परत्यागो निषिद्ध्यते श्रुतौ। विश्वम्- पूर्णम्। आयुः। व्यश्नुतम्- अनुभवतम् ॥४२ ॥

आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिराजरसाय समनक्त्वर्यमा।
अदुर्मङ्गलीः पतिलोकमा विश शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे॥ १०.०८५.४३

प्रजापतिः- हिरण्यगर्भः स्रष्टा महत्तत्वाधिदेवता। नः- अस्माकम्। प्रजाम्- धर्मसन्ततिम्। आ जनयतु- सृजतु। अर्यमा- दानाधिदेवता। आजरसाय- जरापर्यन्तम्। समनक्तु- नौ परस्परं व्यञ्जयतु। अदुर्मङ्गळीः- शुभाचारदूषणरहिता सती। पतिलोकम्- भर्त्रनुभवं भर्तृभूमिकां वा। आविश- प्रविश। नः- अस्माकम्। द्विपदे- मनुष्येभ्यः। चतुष्पदे- मृगेभ्यश्च। शं भव- मङ्गळा भव ॥४३ ॥

अघोरचक्षुरपतिघ्न्येधि शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः।

वीरसूर्देवकामा स्योना शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे॥ १०.०८५.४४

अघोरचक्षुः- वात्सल्यगर्भितचक्षुः। अपतिघ्नी- पतिहिंसारहिता। एधि- वर्धस्व। पशुभ्यः- क्रान्तदर्शिभ्यः सद्भ्यो गृहागतेभ्यः। पश्यतीति पशुरिति यास्कः। शिवा- मङ्गळा। सुमनाः- शोभनमनस्का। सुवर्चाः- तेजस्विनी च। भव। वीरसूः- धर्मवीराणां माता। देवकामा- देवभक्तियुता। स्योना- सुखकरी। भव। नः- अस्माकम्। द्विपदे- मनुष्येभ्यः। चतुष्पदे- मृगेभ्यः। शं भव- शिवा भव ॥४४॥

इमां त्वमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्रां सुभगां कृणु। दशास्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादशं कृधि॥ १०.०८५.४५

इन्द्र- परमेश्वर। मीढ्वः- आनन्दकर। इमाम्- एतां वधूम्। सुपुत्राम्- शोभनवत्साम्। सुभगाम्- सौभाग्यवतीम्। कुरु। अस्याम्- एतस्याम्। दश पुत्रान्- प्रभूतान् पुत्रान्। आ धेहि- प्रयच्छ। पतिम्- भर्तारमपि। एकादशम्- प्रभूतपुत्रैः सह पुत्रवद्विधेयम्। कृधि- कुरु ॥४५॥

सम्राज्ञी श्वशुरे भव सम्राज्ञी श्वश्र्वां भव। ननान्दरि सम्राज्ञी भव सम्राज्ञी अधि देवृषु॥ १०.०८५.४६

श्वशुरे सम्राज्ञी- भर्तृजनकस्वामिनी। भव। श्वश्र्वाम्- भर्तृजननीस्वामिनी। भव। ननान्दरि सम्राज्ञी .भर्तृसोदरीस्वामिनी भव। देवृषु अधि सम्राज्ञी- भर्तृसोदरस्वामिनी भव ॥४६॥

समञ्जन्तु विश्वे देवाः समापो हृदयानि नौ। सं मातरिश्वा सं धाता समु देष्ट्री दधातु नौ॥ १०.०८५.४७

विश्वे देवाः- सर्वा देवताः। नौ- आवयोः। हृदयानि। समञ्जन्तु- सम्यगञ्जन्तु। आपः- मूलशक्तिधारा आपः। मातरिश्वा- वायुः प्राणः। धाता- हिरण्यगर्भः। देष्ट्री- मङ्गळदायिका सरस्वती चोदनाधिदेवता। नौ- आवयोः। हृदयानि। सम्यगञ्जन्तु ॥४७॥